

ŽARKO TREBJEŠANIN

PSIHOLOGIJA POLITIČKOG EKSTREMIZMA

Politički ekstremizam odlikuje fanatična uverenost da je njegova vlastita politika jedino ispravna, a da su ostale lažne, te da bi zastupnike drugih političkih opcija trebalo svim sredstvima privoleti prihvatanju jedne jedine ideološke istinite, ili ih, u ime uzvišenog cilja (Nacija, Klasa, Partija itd.), istrebiti sa lica zemlje. Ideološki ekstremizam, uprkos njegovim često makar deklarativno uzvišenim ciljevima («novi čovek», «pravedno društvo», itd.), po pravilu se ispoljava u vidu netolerantnog i nasilnog ponašanja (od diskriminacije, preko progona, sve do genocida). Videli smo tokom istorije, a posebno drastično u prošlom veku, kuda vodi isključivost i netrpeljivost u političkom životu. Ekstremizam počinje satanizovanjem, dehumanizovanjem političkog neistomišljenika, a završava se – istrebljenjem!

Desničarski politički ekstremizam u vidu nacionalsocijalizma, pokazala su rana psihološka istraživanja (From, Maslov, Adorno), povezan je sa autoritarnim tipom ličnosti (potisnuta agresivnost, obožavanje moći, grupni narcizam, antiintraceptivnost, kruto mišljenje, sklonost projekciji itd.). Kasnija istraživanja (npr. Rokeach), međutim, otkrivaju da istu psihološki osnovu imaju različiti vidovi političkog ekstremizma, kako levi tako i desni, poput *komunizama*, *fašizma* ili *verskog fundamentalizma*. Njih karakteriše pre svega poseban način dogmatskog mišljenja, a ne konkretni sadržaj mišljenja (npr. konzervativnost,

konvencionalnost). Ekstremisti su netolerantne, agresivne i autoritarne osobe (u smislu «opšte autoritarnosti», a ne samo «desne»).

Psihološku sklonost ekstremizmu u srpskom narodu zapazio je još klasik naše etnopsihologije Vladimir Dvorniković. "Jugoslovenski čovek, po svojim *duševnim dispozicijama*, politički je ekstremist. Krilatica koje će njega da pokrene ima da bude određena i krajnje zaoštrena, pre svega slična bojnom pokliču, kadra da u njemu oživi i podigne ogorčenog *borca*. Što god je umereno, kompromisno, racionalizovano, ne može da razigra njegov politički temperament ili uopšte da potstakne njegovo dublje interesovanje", zapaža naš etnopsiholog u svojoj *Karakterologiji Jugoslovena* (1990). Empirijsko istraživanje autoritarnosti (Rot, Havelka, 1973) izvedeno kod nas (na uzorku srednjoškolske omladine) potvrđuje ovu ocenu jer otkriva izuzetno visoku autoritarnost (najviši skor u svetu na Adornovoj skali autoritarnosti, čak veći nego kod američkih zatvorenika!). Ovaj rezultat zabrinjava, bez obzira što se on može delimično objasniti metodološkim (F-skala nije bila standardizovana kod nas) i kulturološkim razlozima (patrijarhalna svest i drugačije kulturne norme).

Psihološki profil političkog ekstremiste

Na osnovu brojnih istraživanja psihološke osnove različitih tipova političkog ekstremizma ovde ćemo dati skicu za psihološki profil nosioca ekstremističke ideologije. Naime, izdvojićemo one glavne crte ličnosti, način mišljenja i uverenja političkog ekstremiste.

1. Osećanje osujećenosti i mržnja, bes i agresivnost prema «neprijatelju»

Ekstremisti su, po pravilu, ljudi čije su potrebe i želje hronično osujećene. Izloženi stalnim životnim stresovima (nezaposlenost, loš ekonomski i socijalni položaj), oni često postaju nervozni, hronično nezadovoljni sobom, uplašeni i besni. A ovakvo stanje ispunjeno negativnim, otrovnim i destruktivnim emocijama, često vodi netrpeljivosti, mržnji i iskaljivanju gneva na marginalnim društvenim grupama (manjine, žene, deca, homoseksualci).

Ličnosti koje su nesigurne, nezadovoljne svojim životom, imaju izrazito osećanje manje vrednosti i nizak prag tolerancije, pune su potisnutog besa, te na najmanju uvredu reaguju prekomernom agresijom. Ekstremne političke stranke zadovoljavaju ovu čovekovu potrebu za agresivnošću i destruktivnošću. One smišljeno, planski podstiču kod ljudi javljanje agresivnosti, pojačavaju je i usmeravaju u željenom pravcu, kako bi se ova potreba zadovoljila na društveno prihvatljiv način. Za ekstremiste je tipičan fenomen pomeranja agresivnosti (sa pravog ali nedostupnog izvora frustracije, na zamenski, društveno dopušteni objekt) i traženje "žrtvenog jarca" (neka nezaštićena grupa).

Mnogim ljudima su «potrebni neprijatelji da bi na njih usmerili frustracijsku agresiju. (...) Veoma je korisno da neko drugi bude odgovoran za moje neuspehe. Ponekad, jednostavno, najbliži ljudi na koje je frustracija usmerena, ponekad neki drugi koji su nam nanosili nepravdu, eksploitalisali nas, varali, nisu nam dopuštali da raširimo krila i sl. Priznati da su krive naše vlastite mane znači izvršiti atentat na samog sebe. (...) S psihološke tačke gledišta

neprijatelj je dobar pronalazak u borbi za samoodržanje», piše Kolakovski (2005). «Neprijatelj» je posebno neophodan totalitarnim režimima. «Komunistički i fašistički režimi morali bi stalo da iznalaze neprijatelje prema kojima će usmeravati agresiju, i sami proizvoditi te neprijatelje u sve novijim i novijim kampanjama, čistkama i ubistvima; katkad su neprijatelji bivali stvarni, a katkad veštački stvarani. Agresija je bila nužna zbog mobilizacije masa, sugerišući im da je neprijatelj uzročnik svih njihovih nesreća i bede, da bi imali razloga za sve opresivnije vršenje svoje vladavine» (*Mini predavanja o maksu stvarima*, 2005).

Neprijateljstvo je posebno usmereno na one koji odstupaju od konvencionalnih propisa, ne poštuju društvene norme i ponašaju se nekonformistički. Svi oni koji su «drugačiji» (različito verski, nacionalno, ideološki ili seksualno orijentisani) predstavljaju metu besa, mržnje i agresivnosti. Ko je različit od većine, doživljava se kao «izopačen», «bolestan», «nemoralan» i samim tim je opasan po «zdrav organizam» nacije ili države.

Čoveku frustriranom, bez vlastitog identiteta, nesigurnom u svoju vrednost, koji je preplavljen "strahom od slobode", smatra Sartr (1992), nedostaje neko ko je njemu podređen, slab i nezaštićen i na kome može nekažnjeno da iskali svoju agresivnost i bes. Antisemiti je životno potreban "neprijatelj" koga sa strašću želi da proganja, maltretira i, najzad, uništi. Antisemiti potreban je Jevrejin i da ne postoji on bi ga izmislio, zaključuje čuveni francuski filozof.

Antisemitizam i ksenofobija, mržnja prema Jevrejima, Crncima i Romima je naročito raširena među siromašnima, čiji je socijalni status nizak, jer im omogućava da se u kolektivnoj histeričkoj mržnji osete nadmoćnim nad "nižom rasom" i istovremeno jednakim sa "pravim Francuzom" ili "pravim Nemcem".

2. Submisivnost, obožavanje vođe, slepo pokoravanje autoritetu

Osobina autoritarne submisivnosti predstavlja možda najbitniju odliku autoritarne ličnosti po svim istraživačima, od Adorna do Altmajera. Osoba sklona nekom vidu političkog ekstremizma, odlikuje se visokim stepenom bespogovornog podređivanja etabliranom, legitimnom i moćnom autoritetu, prema kojem ima nekritički, servilan odnos. Za takvu ličnost je karakteristično da svet i međuljudske odnose opaža u ključu dominantan-podređen, a da za najveću vrlinu smatra slepu poslušnost autoritetu.

Pojedinac koji se utopio u neku antidemokratsku grupu, automatski je svoj lični suverenitet preneo na snažnog, energičnog vođu, kome je od tada slepo poslušan. Voljeni i obožavani Vođa dobija attribute božanstva, a značaj individue u grupi blede i nestaje. Istina, dublja psihološka analiza pokazuje da se iza svesnog idolopoklonstva i ljubavi prema Vođi skriva potisnuta mržnja (koja postaje manifestna kada ovaj padne sa svog uzvišenog položaja).

3. Kompleks više vrednosti (potisnuto osećanje manje vrednosti), arogancija i prezir prema pripadnicima «nižih» grupa.

Pripadnici ekstremnih političkih pokreta i stranaka imaju osećanje izuzetnosti i nadmoći jer pripadaju izabranoj, povlašćenoj socijalnoj grupi (naciji,

veri, partiji, klasi, rasi) koja se bori za jedan uzvišeni, plemeniti cilj koji će ljudima doneti «sreću», «slobodu», «spasenje». Istovremeno, oni osećaju prezir ili mržnju prema svima koji nisu «izabrani», koji nisu deo elite čovečanstva.

Psihološke analize, međutim, pokazuju da se iza prividnog osećanja nadmoći, ispoljenog kompleksa više vrednosti i grupnog narcizma, skriva duboko potisnuto osećanje manje vrednosti, nesigurnosti i anksioznosti. Njihova nadmenost, osećanje duhovne superiornosti i arogancija zataškavaju osećanje ličnog neuspeha i inferiornosti. Prema tome, uskogruda netolerancija, nije izraz njihove snage, već je, naprotiv, izraz duhovne nemoći, osećanja neadekvatnosti, nesigurnosti i lične inferiornosti.

U zapadnom društvu nije prihvatljivo otvoreno ispoljavanje ličnog narcizma, ali je prihvatljivo i čak poželjno grupnog narcizama. Tako, recimo, ako bi se neko otvoreno hvalio da je on najkulturniji, najpametniji, najbolji čovek na svetu, svi bi mislili da je lud. Ali, zato, ako neko kaže «moja je nacija najplemenitija, najkulturnija, najtalentovanija», taj čovek ne samo da neće biti proglašen ludim, već će biti poštovan kao «pravi patriota» (From, 1979 / 1987).

4. Fanatizam, ostrašćenost i netolerancija

Pripadnici jedne crkve ili sekte vekovima su progonili one «druge» kao «nevernike» ili «jeretike». Rezultat fanatične odanosti svojoj, «pravoj» religiji bili su netrpeljivost, mržnja, ubistva i masovni pogromi inovernika (Volter, 1763 / 2005). Ono što su u vreme Voltera bili verski ratovi, to su kasnije postali politički obračuni i progoni neistomišljenika od strane ideoloških ekstremista.

Ideološki sporovi i nemilosrdni, fanatični obračuni često su potpuno iracionalni, zasnovani na snažnim afektima i uverenjima, slepim za bilo kakve logičke argumente. Sartrova glavna teza je da antisemitizam nije gledište sa kojim se možemo racionalno sporiti. On dobro kaže da antisemitizam nije mišljenje, već je strasna, bolesna mržnja (*Razmišljanja o jevrejskom pitanju*).

U osnovi svake ekstremističke ideologije jeste strasna netrpeljivost, netolerancija, a to znači nesposobnost podnošenja različitog uverenja, mišljenja ili ponašanja. Ekstremisti smatraju da moraju voditi «sveti rat», odlučnu i beskompromisnu borbu protiv svakog različitog načina delovanja, gledišta ili uverenja, proganjajući ga sve do potpunog zatiranja.

Pouzdana mera ekstremizma i netolerancije jeste nepodnošenje odstupanja od prihvaćenih konvencija i standarda, koje ide čak do užasavanje od svake različitosti. Entoni Gidens (1994) opravdano ukazuje da samo dijalog sa neistomišljenikom može da zameni nasilje u savremenom heterogenom, multikulturalnom društvu, u "svetu postojanih kulturnih različitosti".

5. Preterano razvijen identitet grupe, plemenski mentalitet

Ekstremista ima hipertrofirano osećanje grupnog identiteta (nacionalnog, stranačkog, verskog), koji proždire sve ostale pripadnosti (profesiji, porodici). On ima osećanje apsolutne lojanosti svojoj glorifikovanoj socijalnoj ili političkoj grupi.

Pripadnik ekstremne ideologije ima izgrađen poseban tip grupnog identiteta. To je onaj koji, Amin Maluf (2003) naziva *monolitni, prost, isključivi identitet*, kod kojeg je celokupni identitet ličnosti sveden, skresan, redukovan na

samo jednu jedinu, «suštinsku» pripadnost, koja se kao dominantna izdvaja, apsolutizuje i obogotvoruje. Najčešće svodi se na etničku, klasnu, rasnu ili versku pripadnost, kojom se njegov pripadnik diči i maše drugima ispred nosa kao crvenom maramom. Neko može biti samo hrišćanin ili musliman, Englez ili Srbin. Ne priznaje se «mešani» identitet, jer je nečist. Po ovoj simplicističkoj koncepciji identitet je ne samo monolitan, «čist» nego je, s obzirom da je rođenjem, sudbinom i krvlju dat, ujedno i nepromenljiv.

Ovaj «plemenski identitet», koji je izvor fanatizma, ksenofobije, netrpeljivosti i zavada, Maluf naziva *ubilačkim identitetom*. On ga tako naziva s obzirom da opisana koncepcija «koja svodi identitet na jednu jedinu pripadnost, navodi ljude na pristrasno, sektaško, netolerantno, zapovedničko, a ponekad i samoubilačko ponašanje, i pretvara ih suviše često u ubice, ili u pristalice ubica. Njihova vizija sveta je iskrivljena i izvitoperena». Ona je crno-bela, isključiva, manihejska, u kojoj postoje samo dve strane, dobri i zli, anđeli i đavoli.

6. *dogmatizam, rigidno, crno-belo mišljenje*

Dogmatizam je crta ličnosti, a manifestuje se u dogmatskom mišljenju, netolerantnosti prema drugačijim shvatanjima, slepom verovanju mišljenju autoriteta i prihvatanju predrasuda i stereotipija.

Dogmatsko mišljenje je nekritičko, kruto mišljenje koje ne trpi prigovore i zabranjuje sumnju, kritiku i proveru. Ono je suprotno racionalnom saznanju, koje se zasniva na činjenicama, logičkim dokazima i podložno je kritici. Ovo «mišljenje» ne počiva na razumu, već na безусловnoj veri u dogmu, te je

suprotno je istraživanju, skeptičkom i kritičkom mišljenju. Dogmatsko mišljenje je karakteristično za autoritarnu ličnost, koja veruje da je jedino tačno, ispravno mišljenje one grupe kojoj ona pripada.

Ekstremisti imaju pojednostavljenu sliku sveta, skloni su dogmatskom mišljenju i imaju «zatvoreni um». Prema Miltonu Rokeiču (Rokeach, 1960) «zatvoreni um» odgovara opštoj autoritarnosti, a čini ga sindrom sledećih osobina: zatvoren, čvrsto povezan sistem verovanja, nekritično odbacivanje suprotnih stavova, kao i pristrasnost u saznavanju (o pozitivno vrednovanim objektima zna se mnogo, a o negativno - malo). Kod dogmatskih osoba, saznanja i stavovi su pod uticajem spoljašnjeg autoriteta i strasti, a ne logičkih argumenata i kritičkog traganja za istinom (Rokeach, 1960). Dogmatski, krajnje pojednostavljen način tumačenja sveta pomoću prostih kognitivnih shema ima svoj izvor u potrebi za sigurnošću i izvesnošću, kao i u potrebi da se od anksioznosti zaštiti slabo i «ranjivo ja».

Takvi pojedinci, «pravi vernici», koji suvuše kruto veruju u dogme, zapravo nesvesno sumnjaju i onda tu svoju sumnju guše i suzbijaju fanatičnom verom i progonom neistomišljenika.

7. sklonost stereotipima i predrasudama i progon «neprijatelja».

Ličnost sklona ekstremnim, nedemokratskim i jednostavnim rešenjima, po pravilu, odlikuje se manihejskim pogledom na svet, odnosno mišljenjem u ekstremnim, grubim, crno-belim kategorijama (dobar-zao, pametan-glup, prijatelj-neprijatelj). Po njima nema mišljenja u nijansama, finesama, kao što

nema kompromisa u politici i međuljudskim odnosima - ili si «patriota» ili «izdajnik», «snažan» ili «slab», «normalan» ili «nenormalan». Između ovih oštro podeljenih i suprotstavljenih kategorija nema sredine, nema tananih razlika u stepenu. «Ko nije sa nama taj je protiv nas», taj je «neprijatelj».

U stereotipnoj, uprošćenoj viziji eksremista postoje samo naši i njihovi, kao dve zaraćene vojske. «Mi» smo dobri, kulturni, pametni, miroljubivi, pravedni, časni, «oni» su rđavi, glupi, primitivni, nečasni, agresivni, pakosni, nepravedni itd. «Mi» smo ljudi, a oni su neljudi, varvari, demonska bića, zveri.

Neprijatelj je neophodan da bi se opravdalo rđavo stanje u vlastitoj zajednici (on je izvor svih zala), ali i da se na njemu isprazni nagomilana agresivnost, kako bi se sprečilo pražnjenje agresivnost unutar grupe. Ovu funkciju «neprijatelja» lucidno je uočio i tvorac psihoanalize, koji analizirajući grupnu agresivnost boljševika, kaže: «Možemo se razumeti zašto pokušaj izgrađivanja nove komunističke kulture u Rusiji ima za psihološku podršku proganjanje buržuja. Zabrinuto se pitamo šta će sovjeti uraditi kada istrebe buržuje» (Frojd, *Antropološki ogledi*, 2005).

Stereotipi kao dominantne kognitivne strukture upravljaju opažanjem, saznavanjem i sticanjem iskustva kod osoba koje misle «crno-belo». Ovi stereotipi se obrazuju još u detinjstvu kao rezultat nekritičke generalizacije, ograničenog iskustva i saobražavanja mišljenju većine (Lipman, 1997). Čovek ima potrebu da pojave složene stvarnosti, zarad lakšeg upoznavanja i uštede energije, uprosti i svede na opšte shematske karakteristike, po cenu

iskrivljavanja, simplifikovanja i falsifikovanja stvarnosti. Stereotipi su, kaže Kolakovski (2005), «sponatno uobličena, kvaziempirijska uopštavanja» koja se «ne daju korigovati kasnijim iskustvima». Oni imaju funkciju da povuku granicu «mi-oni», da homogenizuju vlastitu socijalnu grupu i da izgrade grupni identitet. Stereotipi pomažu da se pojedinac lakše i uspešnije identifikuje sa svojom grupom (kojom se ponosi) i da se distancira od drugih.

Mnogi ljudi, a posebno ekstremisti, s lakoćom uopštavaju: «Crnci su zapalili ...», «Jevreji su oteli ...», «Srbi su poklali ...». Oni izriču sudove zasnovane na predrasudi da su čitavi narodi «lenji», «glupi», «podmukli» ili «genocidni», a takvi sudovi često vode do masovnih zločina. Ovakvim načinom govora se učvršćuje isključivi, plemenski identitet, koji se gradi na mržnji i netrpeljivosti prema onom «drugom», tako jača ubilački identitet i formiraju se ljuti fanatici, ksenofobi i rasisti.

«Zmijski jezik», jezik mržnje, kritike, osude, neophodno je zameniti «jezikom saosećanja», razumevanja i poštovanja, ako hoćemo da konstruktivan dijalog i produktivan način rešavanja sukobe sa drugim ljudima, smatra Maršal Rozenberg (2003). Ovaj psiholog se umesto nasilja, koji promovišu predstavnici političkog ekstremizma, zalaže za jedan «nenasilni model komunikacije».

LITERATURA:

- Adorno, T. & all., *Authoritarian Personality*, Harper and Row, New York 1950.
Altemeyer, B., *Authoritarian Specter*, Harvard University Press, London 1996.
Bojanović, R., *Autoritarni pogled na svet*, CPP, Beograd 2004.

- Dvorniković, V., *Karakterologija Jugoslovena*, Prosveta, Beograd 1990.
- Golubović, Z., B. Kuzmanović i M. Vasović, *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Filip Višnjić, Beograd 1995.
- Giddens A., *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*, Polity Press, 1994.
- Frojd, S., *Antropološki ogledi*, (ur.) Ž. Trebješanin, Prosveta, Beograd 2005
- From, E., *Autoritet i porodica* (1936), Naprijed-Nolit, Zagreb-Beograd 1987.
- From, E., *Veličina i granice Freudove misli* (1979), Naprijed-Nolit, Zagreb-Beograd 1987.
- Kolakovski, *Mini predavanja o maksim stvarima*, Plato, Beograd 2003.
- Lippmann, W., *Public Opinion*, Free Press, New York 1997.
- Maluf, A., *Ubilački identitet*, Paidea, Beograd 2003.
- Marićević, L., *Samopoštovanje i autoritarnost*, BOŠ, Beograd 2001.
- Myers, D., *Social Psychology*, McGraw-Hill, New York 2005.
- Petrović, N., *Putevi istraživanja autoritarnosti*, Zadužbina Andrejević, Beograd 2001.
- Rockeach, M., *The Open and Closed Mind*, Basic Books, New York 1960.
- Rot, N., N. Havelka, *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka, Beograd 1973.
- Sartr, Ž.-P., *Razmišljanja o jevrejskom pitanju*, Grafos, Beograd 1992.
- Trebješanin, Ž., «Tolerancija: psihološki aspekti i razvoj» u Šušnjić, Đ. i dr., *Tolerancija: susret razlika*, Savezno ministarstvo nacionalnih i etničkih zajednica, Beograd 2002.
- Trebješanin, Ž., *Politika i duša*, Vreme knjige, Beograd 1995.
- Volter, *Rasprava o toleranciji*, Utopija, Beograd 2005.